Б91 Р-У 3586р

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

БУРА ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА

УДК 37.015.3:316.61(043.3)

ПРОФІЛАКТИКА І КОРЕКЦІЯ ШКІЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕХОДУ ДО ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2013

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі психології Інституту педагогіки, психології та інклюзивної освіти Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Пономарьова Олена Юріївна,
Республіканський вищий навчальний заклад
«Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта),
Інститут педагогіки, психології та інклюзивної освіти,
проректор з наукової діяльності.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Іванчук Марія Георгіївна,
Чернівецький національний університет
імені Ю. Федьковича,
професор кафедри педагогіки
та методики початкової освіти;

кандидат психологічних наук, доцент
Сингаївська Ірина Валентинівна,
вищий навчальний заклад
«Університет економіки та права «КРОК»,
професор кафедри психології.

Захист відбудеться 12 квітня 2013 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601.

Автореферат розіслано «07» березня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради **Л. В. Долинська**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Адаптація дитини до навчання у школі, і, особливо, адаптація до нової соціальної ситуації розвитку, наприклад, перехід учнів з початкової до основної школи, вимагає мобілізації всіх соціально-психологічних і психофізіологічних сил дитини, щоб освоїти необхідні уміння й навички пристосування до нових умов, вимог, налагодити доброзичливі взаємини з вчителями, однокласниками (В. В. Давидов, А. В. Захарова, О. Ю. Пономарьова, Л. П. Пономаренко, І. О. Сабанадзе, Г. М. Федоришин, Д. Б. Ельконін та ін.). Зміни, які відбуваються в психіці дитини у віці 10-11 років, при переході з початкової школи до основної, визначають процес її психологічної адаптації (І. В. Дубровіна, Т. І. Доцевіч, Є. П. Заїка, А. І. Захаров, А. Г. Хрипкова та ін.). Профілактика шкільної дезадаптації дитини до навчальної діяльності в нових соціальних умовах допомагає уникнути порушень психічної рівноваги, виникнення емоційної нестійкості, втрати інтересу до навчання, відхилень у поведінці (К. В. Бардін, С. О. Бадоєва, І. І. Бойко, І. С. Булах, К. Бютнер, Л. М. Винокуров, Н. П. Крейдун, І. М. Лисенко, Г. М. Федоришин та ін.).

Особливості адаптації і дезадаптації дітей різного віку досліджували такі вчені, як Л. В. Дзюбко, Л. І. Закутський, Є. В. Новікова, А. В. Фурман, О. Л. Яковлєва; ряд робіт присвячений вивченню впливу акцентуацій характеру на прояви дезадаптації (Є. Каган, А. Є. Лічко, С. І. Подмазін); невротичні реакції проявів психологічної дезадаптації досліджували Ю. А. Олександрівський, Т. П. Мозгова, А. М. Прихожан, Н. Н. Толстих; вплив різкої зміни «ситуації соціального розвитку», необхідність реконструкції сформованого модусу адаптивної поведінки розглядав Л. С. Виготський; клінічна характеристика школярів із синдромом шкільної дезадаптації розглядалася в дослідженнях таких вчених, як С. Б. Аксентьєв, В. А. Ананьєв, О. Б. Бовть, Е. М. Екелова-Багалій, А. І. Захаров, В. Є. Каган, Л. А. Калініна, В. В. Лебединський, О. К. Ушакова, Ю. С. Шевченко; підготовка майбутніх педагогів до роботи з дезадаптованими молодшими школярами – О. Ю. Пономарьова, соціально-психологічні фактори дезадаптованості та її корекції у підлітків – І. О. Сабанадзе.

Незважаючи на велику різноманітність досліджень з проблеми дезадаптації дітей в умовах загальноосвітньої школи, залишається недостатньо вивченим питання профілактики та корекції дезадаптації школярів в процесі переходу з початкової до основної школи, відсутні науково обґрунтовані підходи до визначення основних чинників, які детермінують шкільну дезадаптацію в розглянутий період. Недостатня розробка науково-методичного забезпечення, спрямованого на психологічну допомогу дітям молодшого шкільного віку в період адаптації при переході з початкової до основної школи

негативно відбивається на соціалізації дітей, на успішності їх навчання в школі. Актуальність проблеми, потреби практики зумовили вибір теми дослідження: «Профілактика і корекція шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи».

Зв'язок роботи з науковими програмами та планами. Дисертаційне дослідження входить до плану наукових робіт кафедри психології Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) за напрямом «Теоретико-методологічні принципи психокорекції особистості» (номер державної реєстрації 0110U006396). Тема дисертації затверджена Вченою радою Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) (протокол № 5 від 15 грудня 2006 р.) та рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 4 від 24 квітня 2007 р.).

Мета нашого дослідження полягає у виявленні особливостей прояву та теоретичному обґрунтуванні, розробці й апробації засобів профілактики і корекції шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи.

В основу дослідження покладено **припущення**, що рівень шкільної дезадаптації зумовлюється сукупністю зовнішніх (соціальний статус у класному колективі та в сім'ї, нова соціальна ситуація розвитку, збільшення навчального навантаження, стресові психогенні ситуації) та внутрішніх (рівень розвитку комунікативних навичок, рівень шкільної тривожності, рівень розвитку пізнавальної сфери, соматичний статус) чинників, а підвищення адаптації учнів молодших класів до основної школи буде ефективнішим за умови зменшення впливу окреслених чинників.

Відповідно до мети дослідження та перевірки припущення було визначено такі **завдання:**

1) здійснити теоретичний аналіз основних підходів до дослідження феномена шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи, обґрунтувати сутність поняття «шкільна дезадаптація», визначити чинники виникнення шкільної дезадаптації учнів в досліджуваний період;

2) обґрунтувати комплекс дослідницьких процедур, спрямованих на діагностику рівня адаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи, визначити критерії, рівні та показники шкільної дезадаптації;

3) експериментально виявити чинники, що негативно впливають на процес адаптації;

4) обґрунтувати, розробити та апробувати програму профілактики і корекції шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу в

основну школу, визначити ефективність її впливу на попередження та зниження показників шкільної дезадаптації;

5) розробити методичні рекомендації шкільним психологам та вчителям щодо зниження показників шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу в основну школу.

Об'єкт дослідження – шкільна дезадаптація учнів молодших класів.

Предмет дослідження – профілактика і корекція шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи.

Методи дослідження: *теоретичні:* теоретико-методологічний аналіз, класифікація, систематизація та узагальнення наукової психолого-педагогічної літератури з проблем дослідження; *емпіричні:* цілеспрямоване спостереження, анкетування, психодіагностичне тестування, аналіз шкільної та медичної документації; констатувальний та формувальний експерименти; комплекс психодіагностичних методик: «Соціометрія»; «Діагностика батьківського ставлення (авт. А. Я. Варга, В. В. Столін), «Діагностика рівня шкільної тривожності» (авт. Філліпс); «Оцінка словесно-логічного і абстрактного мислення» (авт. Е. Ф. Замбацявічене), «Коректурна проба» (авт. А. Г. Іванов-Смоленські), «Піктограми» (авт. А. Р. Лурія); *методи статистичної обробки даних:* кореляційний (t-критерій Стьюдента) та факторний аналіз. Обробка експериментально отриманих даних та графічна презентація результатів здійснювалася за допомогою пакета програм «STATISTIKA Stat Soft 6.0» та «Microsoft Excel 2007».

База дослідження. Дослідження проводилось впродовж 2010-2012 років на базі ЕНВК «Школа майбутнього» (м. Ялта), Добровського НВК «ЗОШ І-ІІІ ступені-гімназія» (м. Сімферополь), ЯНВК «Школа-ліцей № 9» (м. Ялта). До дослідження було залучено 517 респондентів (184 учня у віці 10-11 років, 300 батьків, 28 вчителів початкових класів та 5 практичних психологів шкіл).

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягають у тому, що:

– *вперше* розкрито сутнісну характеристику шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи як сукупності ознак, що свідчать про невідповідність соціально-комунікативної, емоційно-вольової, когнітивної та психофізіологічної сфер дитини вимогам шкільного навчання, оволодіння яким стає складним, або, у крайніх випадках, неможливим внаслідок впливу зовнішніх та внутрішніх чинників; визначено компоненти (соціально-комунікативний, емоційно-вольовий, когнітивний, психофізіологічний), показники та рівні (недостатній, середній, початковий, перехідний, задовільний, перспективний, стабільний, продуктивний, досконалий) шкільної адаптації у зазначеної категорії учнів; виявлено вплив зовнішніх (соціальний статус у класному колективі та в сім'ї, нова соціальна ситуація розвитку, збільшення навчального навантаження, стресові психогенні

ситуації) та внутрішніх (рівень розвитку комунікативних навичок, рівень шкільної тривожності, рівень розвитку пізнавальної сфери, соматичний статус) чинників, що детермінують процес шкільної дезадаптації в умовах нової ситуації розвитку дитини; розроблено модель і систему роботи з профілактики та корекції шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи;

– *уточнено* й поглиблено змістовий компонент поняття «шкільна дезадаптація», уявлення про чинники її виникнення;

— *набула подальшого розвитку* система знань про шкільну адаптацію і дезадаптацію та їх вікові особливості.

Практична значущість одержаних результатів дослідження полягає в тому, що апробовані психодіагностичні методики дослідження шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи можуть бути використані шкільними психологами з метою вивчення зазначеного явища; створені автором профілактична та корекційна програми, а також методичні рекомендації можуть застосовуватися шкільними психологами та вчителями початкових класів з метою попередження та зниження рівня шкільної дезадаптації та вдосконалення роботи з дезадаптованими учнями. Використання результатів дослідження доцільне у викладанні вікової, педагогічної, консультативної, корекційної психології, конфліктології, психології особистості для студентів спеціальностей «Практична психологія», «Соціальна психологія», «Початкове навчання».

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися та отримали схвалення на дев'яти Міжнародних науково-практичних конференціях (2008-2012 рр.), на шести Всеукраїнських та регіональних конференціях (2007-2012 рр.), щорічних звітних науково-практичних конференціях (2009-2012 рр.) та засіданнях кафедри психології Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта).

Результати дослідження *впроваджені* в навчальний процес Інституту педагогіки, психології та інклюзивної освіти Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) (довідка № 144/1 від 07.06.2011 р.), у навчальний процес ЕНВК «Школа майбутнього» (м. Ялта) (акт впровадження № 644 від 29.09.2011 р.), Добровського НВК «ЗОШ І-ІІІ ступені-гімназія» (акт впровадження № 537 від 07.10.2011 р.), ЯНВК «Школа-ліцей № 9» (акт впровадження № 601 від 05.10.2011 р.).

Авторська програма профілактичної роботи «Майстерня успіху» схвалена для використання у загальноосвітніх навчальних закладах Комісією з питань інноваційної діяльності та дослідницько-експериментальної роботи загальноосвітніх навчальних закладів Науково-методичної ради з питань освіти

Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України протоколом № 9 від 04.12.2012 р. (голова комісії академік НАПН України І. Д. Бех).

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 17 одноосібних публікаціях автора, серед яких 6 статей у фахових наукових виданнях України, 4 статті – у збірниках наукових праць, 7 статей – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, який налічує 205 найменувань, (з них 12 іноземною мовою) та 11 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 180 сторінках комп'ютерного набору. У тексті міститься 19 таблиць та 6 рисунків на 7 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 231 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи, наведені відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження, подані дані про обсяг та структуру роботи.

У першому розділі – *«Теоретико-методологічні основи дослідження проблеми шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи»* – розглянуто наукові підходи зарубіжних та вітчизняних вчених стосовно вивчення феномена шкільної дезадаптації; обґрунтовано сутність поняття «шкільна дезадаптація»; виявлено чинники виникнення та особливості прояву шкільної дезадаптації учнів у процесі переходу до основної школи.

Значну увагу вивченню дезадаптації приділив цілий ряд зарубіжних психологів. Так, в межах психоаналітичного підходу З. Фрейд розглядав захисні механізми, що приховують причини і частково нейтралізують дезадаптаційні процеси. Ним та його послідовниками були виділені декілька видів захисних механізмів особистості. Представник гуманістичної психології К. Роджерс довів, що дезадаптація – це стан невідповідності та внутрішнього дисонансу, головне джерело якого – потенційний конфлікт між установками «Я» та безпосереднім досвідом людини. Таким чином, за основу береться положення про оптимальні взаємодії індивіда і середовища. Засновники теорії «соціальних ролей» Т. Пірсонс та Р. Мертон в рамках соціально-психологічного підходу до проблеми шкільної дезадаптації розглядають соціально-психологічні детермінанти соціалізації учнів, що перешкоджають їх повній інтеграції в соціальну систему і ускладнюють пристосування до неї.

Російськими та вітчизняними психологами було ґрунтовно досліджено проблему дезадаптації взагалі та, в першу чергу, шкільної дезадаптації. Це

поняття є збірним і включає соціально-середовищні, психолого-педагогічні, медико-біологічні чинники або, як визначає М. В. Вострокнутов, умови розвитку самого явища шкільної дезадаптації.

Ряд дослідників, зокрема, В. Є. Каган, Ю. А. Олександрівський, Н. А. Березовін та ін. розглядають шкільну дезадаптацію як наслідок дидактогенії та дідаскогенії. Поняття «психогенні форми шкільної дезадаптації» або «психогенна шкільна дезадаптація» першим ввів В. Є. Каган і позначив її як «психогенні реакції і психогенні захворювання дитини, які порушують її суб'єктивний і об'єктивний статус у школі та сім'ї й ускладнюють навчально-виховний процес». В свою чергу, керуючись психофізіологічним підходом до проблеми шкільної дезадаптації, В. М. Русанов вказував на зумовленість цього явища відхиленнями і патологіями психічного розвитку та нервово-психічними захворюваннями, причиною яких виступають функціонально-органічні ураження центральної нервової системи.

Дезадаптацію як полідетермінований, психосоціальний за своєю суттю процес розглядає Л. В. Дзюбко. І. О. Сабанадзе, вивчаючи проблеми особистісної адаптованості учнів, вказує на полярність процесів адаптації – дезадаптації і розглядає їх у процесуальному та результативному планах. На думку багатьох вчених – М. Р. Битянової, О. Б. Бовть, Г. В. Бурменської, Л. В. Дзюбко, М. М. Заваденко, О. І. Захарової, В. М. Оржеховської та ін., істотна зміна складових соціальної ситуації розвитку призвела до збільшення кількості дітей початкових класів, які перебувають у стані дезадаптації.

На основі узагальнення наукових досліджень ми пропонуємо визначення поняття шкільної дезадаптації як сукупності ознак, що свідчать про невідповідність соціально-комунікативної, емоційно-вольової, когнітивної та психофізіологічної сфер дитини вимогам шкільного навчання, оволодіння яким стає складним, або, у крайніх випадках, неможливим внаслідок впливу зовнішніх та внутрішніх чинників. Здійснивши аналіз результатів досліджень цілого ряду вчених з питання шкільної дезадаптації, нами було визначено чинники зазначеного феномену: внутрішні та зовнішні. До внутрішніх віднесено: *рівень розвитку комунікативних навичок*, *рівень шкільної тривожності*, *рівень розвитку пізнавальної сфери*, *соматичний статус*. Зовнішніми чинниками виступають: *соціальний статус у класному колективі та в сім'ї*, *нова соціальна ситуація розвитку*, *збільшення навчального навантаження*, *стресові психогенні ситуації*.

Однак, зміна умов сьогодення (велика наповнюваність класів, завантаженість учнів, розширення позашкільних форм діяльності, інтересів дітей, погіршення соматичного статусу, збільшення навчального навантаження) зумовлює нові чинники виникнення шкільної дезадаптації та особливостей її прояву, що й стало предметом нашого експериментального дослідження.

У другому розділі – «*Експериментальне дослідження особливостей прояву та чинників виникнення шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи*» – сформульовано основні завдання дослідження, обґрунтовано комплекс дослідницьких процедур, спрямованих на діагностику рівня адаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи, визначено критерії, рівні та показники шкільної дезадаптації; виявлено чинники шкільної дезадаптації в зазначений період.

На основі теоретичного аналізу було обґрунтовано компоненти шкільної дезадаптації підлітків: *соціально-комунікативний, емоційно-вольовий, когнітивний, психофізіологічний.* За вказаними вище компонентами було визначено показники шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи: *соціально-комунікативний* – порушення взаємин з однолітками і дорослими, систематично повторювані порушення поведінки у шкільному навчанні та середовищі: неконтактність і пасивно-відмовні реакції, включаючи повну відмову від відвідування школи; активне протиставлення себе однокласникам, вчителям, демонстративне нехтування правилами шкільного життя; *емоційно-вольовий* – постійні порушення емоційно-особистісного ставлення до окремих предметів і навчання в цілому, до вчителів, життєвої перспективи, пов'язаної з навчанням, наприклад, байдуже, пасивно-негативне, демонстративно-зневажливе та інші, що проявляються в підвищеному рівні шкільної тривожності; *когнітивний* – неуспішність у навчанні за шкільними програмами, включаючи такі формальні ознаки, як хронічна неуспішність, другорічництво та якісні ознаки у вигляді недостатності загальноосвітніх відомостей, системних знань і навчальних навичок, низький рівень пізнавальних потреб; *психофізіологічний* – наявність хронічних захворювань, велика кількість пропусків уроків через хворобу.

За результатами теоретичного дослідження прояву шкільної дезадаптації було визначено рівні адаптації учнів: *низький* (всі показники знаходяться на низькому рівні і вимагають корекції), *недостатній* (більшість показників знаходяться на низькому рівні, один на середньому, що може стати відправним для подальшого розвитку), *середній* (виражена конфліктність структури, але наявність високого рівня одного показника може сприяти розвитку інших), *початковий* (більшість показників адаптації знаходяться на середньому рівні, один – на низькому, саме на його розвиток необхідно спрямовувати психологічну допомогу), *перехідний* (показники адаптації знаходяться на не однорідному рівні, психологічної допомоги потребує, перш за все, найменш сформований компонент), *задовільний* (всі показники знаходяться на середньому рівні, тому будь-який компонент може стати основою для корекційного впливу), *перспективний* (більшість показників перебувають на високому рівні, один на низькому, потребує корекційного впливу), *стабільний* (більшість показників перебувають на середньому рівні, один на високому, що

надає стабільності структурі адаптації), *продуктивний* (більшість показників перебувають на високому рівні, один на середньому, що вказує на, в цілому, високий рівень адаптації), *досконалий* (всі показники адаптації знаходяться на високому рівні, що вказує на досконалість структури адаптації).

У констатувальному експерименті брали участь 517 респондентів, серед них 184 учнів 4-5 класів, 300 батьків зазначених учнів, 28 вчителів початкових класів та 5 шкільних психологів. За результатами опитування вчителів було відзначено наявність симптомів дезадаптації у 20,1% учнів. Для вивчення соціально-комунікативного розвитку учнів, визначення їх статусу в класному колективі було проведено соціометричне дослідження, яке показало наступне: статус лідера мають 17 (9,2%) учнів, актив – 140 (75,8%), ізольовані – 13 (6,7%) опитаних і відторгнуті учні – 14 (7,6%). Діагностика батьківського ставлення до дітей, здійснена за допомогою методики А. Я. Варга, В. В. Століна, в якій взяли участь 300 батьків, тобто 116 повних сімей, і 68 – тільки з одним батьком, показала, що рівень за шкалою «відкидання» продемонстрували 57,8% батьків, тобто вони сприймають своїх дітей непристосованими, невдахами, не довіряють їм; високий рівень за шкалою «кооперація» не продемонстрував жоден батько, тобто відсутня довіра і висока оцінка здібностей дитини; по третій шкалі – «симбіоз» високі бали набрали 94,7% батьків, тобто, у більшої частини респондентів спостерігається прагнення до симбіотичних відносин з дитиною; високий тестовий бал за четвертою шкалою – «контроль», продемонстрували 84,2% батьків, а це доводить, що велика частина батьків авторитарна по відношенню до дітей і вимагає від них безумовної слухняності та дисципліни; за п'ятою шкалою – «ставлення до невдач дитини», що інтерпретується як «інфантилізація», високий бал отримали 73,7% батьків, які вважають свою дитину не пристосованою і не успішною, вони намагаються захистити її від життєвих труднощів. Таким чином, 14,3% учнів потрапляють у «групу ризику» щодо шкільної дезадаптації за соціально-комунікативним компонентом, що посилюється непродуктивним ставленням батьків до них.

Високий рівень шкільної тривожності виявлено у 19 (10,1%) респондентів. Такі показники свідчать про те, що ці діти схильні переживати тривожність високого ступеня інтенсивності, перебуваючи в школі: в процесі навчання, перевірки та оцінки знань, а так само, в процесі спілкування і взаємодії з учителями й однолітками, тобто розцінюють ситуацію шкільного навчання як загрозливу їх престижу, самооцінці, статусу і т. п. Підвищений рівень тривожності виявлено у 45 (24, 4%), низький – у 120 (65,5%) респондентів, для яких школа і шкільні вимоги, труднощі не є травмуючими, що створює умови для нормального функціонування дитини в процесі навчання, встановлення дружніх контактів і взаємин. Таким чином, група дітей з високим та підвищеним рівнем шкільної тривожності (25,5%) потрапляє у групу ризику шкільної дезадаптації за емоційно-вольовим компонентом.

Проведений аналіз класних журналів показав, що на високому рівні навчаються 6,5% учнів, на достатньому – 47,5%, на середньому – 42, 6%, на низькому – 3,4% учнів. Високий рівень словесно-логічного і абстрактного мислення діагностовано у 51 (28,3%) респондентів, середній – у 87 (45,6%), нижче середнього – 21 (13,0%), низький рівень – 25 (13,1%) опитаних. Учні з «дуже низьким» рівнем відсутні. Високий рівень працездатності та переключення уваги у 82 (46,2%) опитаних, задовільний – 83 (43,9%) та низький – 19 (9,9%) учнів. Дуже високий рівень опосередкованого запам'ятовування діагностовано лише у 4 (2,2%) учнів, високий – 57 (31,7%), середній – 106 (56,8%) опитаних, низький – 17 (9,3%) , рівень «слабкий» не виявлено. Дітей з недостатньо розвиненим когнітивним компонентом шкільної дезадаптації за результатами узагальнення виявлено 13,1%.

Аналіз медичних карт показав, що здоровими дітьми можна вважати 98 осіб (53,3%), решта перебувають на диспансерному обліку з ряду захворювань. Відповідно, вони мають низький соматичний статус, часто пропускають школу через хворобу і відносяться до групи ризику щодо шкільної дезадаптації за психофізіологічним компонентом.

Узагальнені результати дослідження рівнів шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи свідчать про те, що повністю адаптованими, тобто такими, які знаходяться на досконалому рівні, ми можемо вважати лише 8 учнів (4,3%); досить добре адаптованими, які знаходяться на продуктивному рівні можна вважати 34 учнів (18,5%); на стабільному рівні адаптації виявилися 67 (36,4%) учнів. Таким чином, в цілому на рівні адаптації, що не вимагає психолого-педагогічної корекції, перебувають 109 учнів, що відповідає 59,2% респондентів. У всіх інших є компоненти соціально-комунікативного, емоційно-вольового чи когнітивного розвитку, що знаходяться на низькому рівні і вимагають корекційного впливу.

В результаті дослідження виявлено чинники, що детермінують шкільну дезадаптацію учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи: зовнішні (соціальний статус у класному колективі та в сім'ї, нова соціальна ситуація розвитку, збільшення навчального навантаження, стресові психогенні ситуації) та внутрішні (рівень розвитку комунікативних навичок, рівень шкільної тривожності, рівень розвитку пізнавальної сфери, соматичний статус). Отже, теоретично виявлені чинники, які детермінують виникнення шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи, знайшли своє експериментальне підтвердження. За допомогою факторного аналізу отримано дві групи найбільш значущих факторів впливу на виникнення шкільної дезадаптації: перший – однополярний і включає в себе 8 змінних емоційно-вольового і соціально-комунікативного компонентів (загальний рівень шкільної тривожності (0,965), переживання соціального стресу (0,748), страх самовираження (0,833), страх ситуації перевірки знань (0,781), страх не

відповідати очікуванням оточуючих (0,834), низький фізіологічний опір стресу (0,946), проблеми й страхи у відносинах із учителями (0,545), соціальний статус у класному колективі (0,569); другий фактор також однополярний і включає 4 змінні (рівень розвитку мислення (0,726), рівень розвитку опосередкованого запам'ятовування (0,605), рівень працездатності і переключення уваги (0,643), рівень академічної успішності (0,540), що доводить взаємозв'язок між внутрішніми та зовнішніми чинниками, які детермінують шкільну дезадаптацію і мають бути враховані при обґрунтуванні та розробці профілактичної та корекційних програм зниження проявів дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи.

У третьому розділі – *«Система профілактики та корекції шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи»* – представлено теоретичні засади формувального експерименту, обґрунтовано, розроблено та презентовано апробовані нами профілактична та корекційна програми з попередження та зниження показників шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи; проаналізовано результати зниження якісних показників шкільної дезадаптації у респондентів експериментальної та контрольної груп; розроблено методичні рекомендації шкільним психологам та вчителям щодо зниження показників шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу в основну школу.

Підґрунтям для побудови моделі профілактики та корекції шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи послужили узагальнені результати теоретичного та емпіричного досліджувань. Перший етап – підготовчий, спрямований на діагностику шкільної дезадаптації; другий – адаптаційний (стабілізуючий), що включає планування, розробку психологічних програм профілактики та корекції шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи, що спираються на результати діагностики, просвітницькі та консультаційні заходи; третій – профілактично-корекційний, що включає групові та індивідуальні форми роботи для зниження рівня шкільної дезадаптації (рис. 1).

Розроблена нами програма профілактичної роботи «Майстерня успіху» втілювалася в навчально-виховний процес в другому семестру серед учнів четвертого класу. *Мета програми* полягає у створенні умов для розвитку комунікативних здібностей учнів, формування оптимального рівня адаптації, впевненості у своїх можливостях шляхом використання методик мнемотехніки і технологій ефективного спілкування. *Завданнями* щодо попередження *шкільної дезадаптації* були: розвиток комунікативних здібностей, усвідомленої системи запам'ятовування, навичок роботи в групі та ефективного вирішення конфліктних ситуацій, продуктивної критики, позитивного мислення та співпраці з оточуючими.

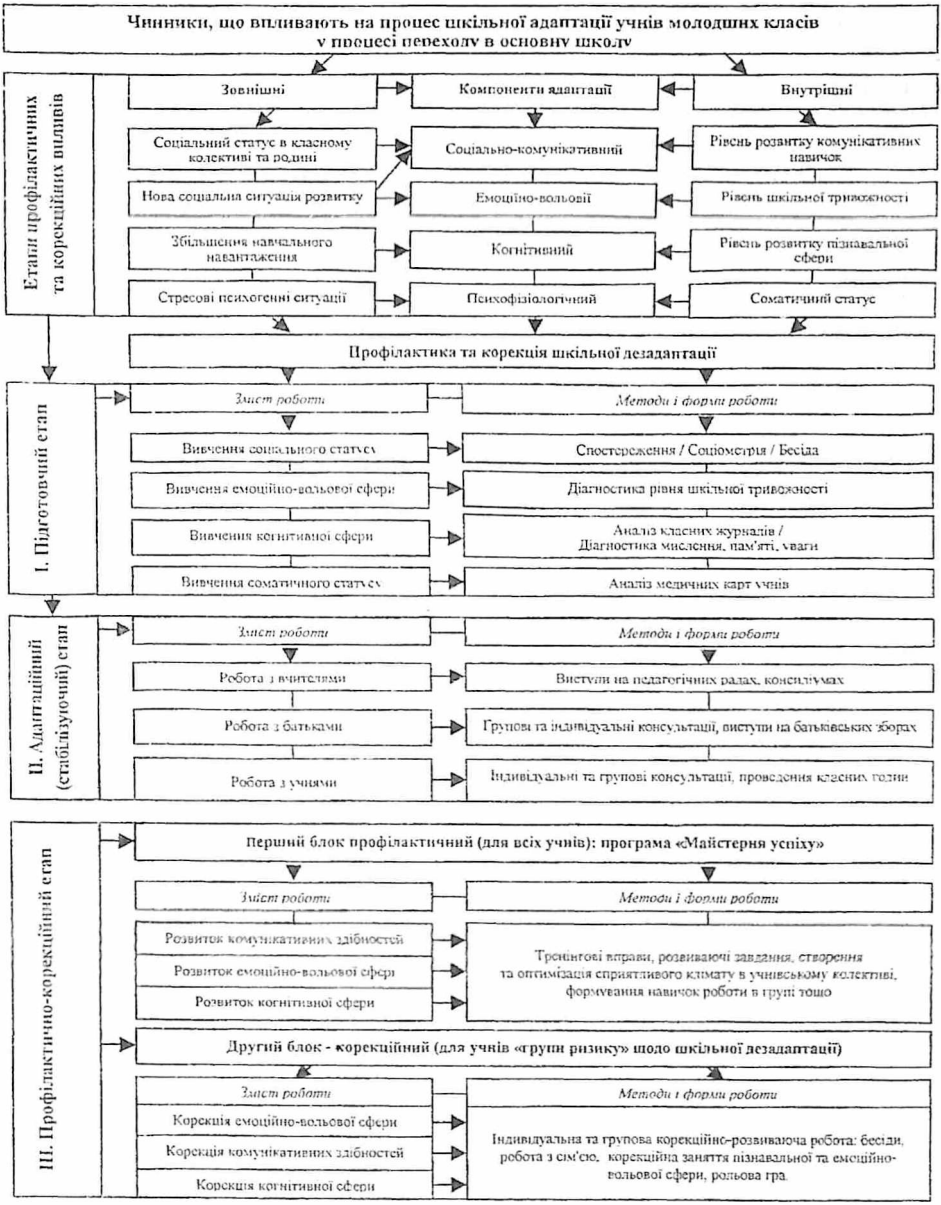

Рис. 1. Психологічна модель профілактики та корекції шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи.

Основні змістові лінії *профілактичної роботи* щодо попередження *шкільної дезадаптації* були спрямовані на запобігання порушень психологічного здоров'я та педагогічної занедбаності, підвищення соціального статусу в колі однолітків.

З метою виявлення ефективності розроблених програм, нами були сформовані дві групи – експериментальна та контрольна. Контрольна група (КГ) в кількості 95 респондентів, включала учнів, які, поряд з учасниками експериментальної групи (ЕГ) – 89 респондентів, брали участь в констатувальному експерименті. У контрольну групу увійшли учні 4-А класів всіх освітніх установ, в яких проводився експеримент ЕНВК «Школа майбутнього» (м. Ялта), Добровського НВК «ЗОШ І-ІІІ ступенів-гімназія» (м. Сімферополь) та ЯНВК «Школа-ліцей № 9» (м. Ялта).

Відповідно, експериментальну групу склали учні всіх 4-Б класів даних установ. Діти контрольної групи впродовж формувального експерименту були включені в планові навчально-виховні заходи. З дітьми експериментальної групи нами було проведено профілактичну та корекційну роботу, спрямовану на подолання ознак дезадаптації. Згідно з планом дослідження, контроль результатів корекційної роботи був здійснено на початку п'ятого класу (кінець вересня – початок жовтня). Часовий проміжок між завершенням психокорекційної роботи і контрольним етапом тривав близько чотирьох місяців і був необхідний для фіксації дійсного підвищення адаптованості особистості і засвоєння нею нових ефективних адаптаційних стратегій при переході в п'ятий клас.

Ця технологія була використана для унеможливлення впливу артефакту корекційної роботи. В іншому випадку ми вимірювали б не достовірне підвищення адаптивності та засвоєння ефективних адаптивних стратегій, а суб'єктивні відчуття або уявлення учнів про поліпшення власної адаптивності.

Після проведення профілактичної та корекційної роботи в досліджуваних експериментальної групі виявлені позитивні зміни (якісні та кількісні) щодо зменшення показників та зниження рівнів прояву шкільної дезадаптації учнів молодших класів під час переходу до основної школи. У респондентів покращилися показники пізнавальної сфери, соціальний статус у класі, знизився рівень шкільної тривожності. Водночас, у респондентів контрольної групи значущих змін не відбулося, а за деякими показниками навіть зафіксовано зниження (таблиця 1).

Таким чином, в *експериментальній* групі на рівні адаптації, що не вимагає психолого-педагогічної корекції, знаходяться 80% учнів, що на 22,1% вище результатів констатуючого експерименту. Водночас, в *контрольній* групі, навпаки – відбулося погіршення показників адаптації, виявлено 50% повністю адаптованих учнів, тобто відбулося зниження даного показника на 9%.

Таблиця 1

Показники рівнів адаптації учнів 5-го класу експериментальної та контрольної груп до та після проведення формувального експерименту, %

n= 184

Рівні адаптованості	Експериментальна група n= 89			Контрольна група n= 95		
	До експе-рименту	Після експе-рименту	Різниця	До експе-рименту	Після експе-рименту	Різниця
Рівні адаптації, що не вимагають психолого-педагогічної корекції						
Досконалий	4,5	11,0	6,5	5,0	4,0	-1,0
Продуктивний	19,0	20,2	1,2	18,0	16,0	-2,0
Стабільний	36,4	48,8	12,4	36,0	30,0	-6,0
Взагалі	57,9	80,0	22,1	59,0	50,0	-9,0
Рівні адаптації, що вимагають психолого-педагогічної корекції						
Перспективний	1,6	3,4	1,8	1,0	5,0	4,0
Задовільний	15,2	3,3	-11,9	15,0	15,0	0,0
Перехідний	7,1	3,3	-3,8	7,0	10,0	3,0
Початковий	6,0	2,2	-3,8	6,0	6,0	0,0
Середній	4,3	2,2	-2,1	4,0	8,0	4,0
Недостатній	3,9	2,8	-1,1	4,0	4,0	0,0
Низький	4,0	2,8	-1,2	4,0	2,0	-2,0
Взагалі	42,1	20,0	-22,1	41,0	50,0	9,0

За результатами формувального експерименту створено методичні рекомендації для практичних психологів та вчителів початкових класів з попередження та зниження показників шкільної дезадаптації в учнів молодших класів під час переходу до основної школи. Основні положення цих рекомендацій наступні: допомога педагогів дітям повинна бути спрямована на зміцнення їх упевненості в собі, вироблення власних критеріїв успішності, вміння поводитися у складних ситуаціях; проводити обов'язкову діагностику адаптації учнів в зазначений період; формувати навички комунікативного контролю і безконфліктної міжособистісної взаємодії з оточуючими; проводити профілактичну та корекційну роботу з подолання ознак шкільної дезадаптації учнів у процесі переходу до основної школи; проводити

батьківські лекторії та збори з метою ознайомлення батьків з психологічними новоутвореннями дітей молодшого підліткового віку та новими вимогами у основній школі.

Результати проведеного теоретичного і експериментального дослідження дозволили зробити загальні висновки та намітити шляхи подальшої розробки проблеми.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і експериментальне вивчення особливостей профілактики та корекції шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи, що виявилось у сутності поняття «шкільна дезадаптація», виявленні чинників, критеріїв, показників та рівнів адаптації школярів, розробці моделі профілактично-корекційної роботи, здійсненні її експериментальної апробації та виробленні психолого-педагогічних рекомендацій вчителям та шкільним психологам.

1. Адаптація до нової соціальної ситуації розвитку – до навчання в основній школі, є необхідною умовою для подальшого успішного навчання дітей і формується під впливом значної кількості внутрішніх та зовнішніх чинників. Шкільна дезадаптація, враховуючи сучасні міждисциплінарні теоретичні та емпіричні дослідження, визначається як сукупність ознак, що свідчать про невідповідність соціально-комунікативної, емоційно-вольової, когнітивної та психофізіологічної сфер дитини вимогам шкільного навчання, оволодіння яким стає складним, або, у крайніх випадках, неможливим внаслідок впливу зовнішніх та внутрішніх чинників.

2. Компонентами шкільної дезадаптації є *соціально-комунікативний*, який виявляється у невмінні встановити взаємини з однолітками і дорослими, порушеннях поведінки у шкільному навчанні та середовищі: неконтактності та пасивно-відмовних реакціях, включаючи повну відмову від відвідування школи; активному протиставленні себе однокласникам, вчителям, демонстративному нехтуванні правилами шкільного життя; *емоційно-вольовий* – порушення емоційно-особистісного ставлення до окремих предметів і навчання в цілому, до вчителів, життєвої перспективи, пов'язаної з навчанням, наприклад, байдуже, пасивно-негативне, демонстративно-зневажливе ставлення, що проявляється в підвищеному рівні шкільної тривожності; *когнітивний* – неуспішність у навчанні за шкільними програмами, включаючи такі формальні ознаки, як хронічна неуспішність, другорічництво, та якісні ознаки у вигляді недостатності загальноосвітніх відомостей без системних знань і навчальних навичок; *психофізіологічний* – наявність хронічних захворювань, велика кількість пропусків уроків через хворобу.

За вказаними компонентами визначено рівні шкільної адаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи. Діти з *низьким, недостатнім, середнім, початковим, перехідним, задовільним та перспективним* рівнями, що свідчить про потребу психологічної допомоги, характеризуються більшою чи меншою мірою уникненням соціальних контактів; непевністю, неспроможністю планувати діяльність, долати перешкоди на шляху до мети; уникненням відповідальності; незбалансованістю позитивних і негативних оцінок власних можливостей; переживанням внутрішнього дискомфорту в ситуаціях взаємодії з учителем та однокласниками, що впливає на підвищення рівня тривожності, надмірну фіксацію уваги на власних недоліках, роздратованість, емоційну відчуженість; сумніви щодо самоповаги та здатності викликати повагу оточення. Учні з наявністю *стабільного, продуктивного та досконалого* рівнів не вимагають психолого-педагогічної корекції, оскільки їм притаманні високі показники соціального и соматичного статусу, емоційна рівновага, відповідальність, успішність у навчанні та ін.

3. Провідними чинниками, які детермінують шкільну дезадаптацію учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи є: низький рівень розвитку комунікативних навичок, низький соціальний статус у класному колективі, високий рівень шкільної тривожності, низький рівень розвитку пізнавальної сфери.

4. Психологічна модель профілактики та корекції шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи базується на основних принципах проектування психологічних профілактично-корекційних програм і включає три етапи, спрямовані на діагностику шкільної дезадаптації, розробку психологічних програм профілактики та корекції шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи, профілактично-корекційні заходи щодо зниження рівня шкільної дезадаптації.

5. Сприяння ефективній адаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи можливе шляхом впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи профілактично-корекційної роботи попередження і зниження проявів шкільної дезадаптації. Програми профілактики і корекції шкільної дезадаптації базуються на активізації у дітей молодшого шкільного віку комунікативних здібностей, формування оптимального рівня адаптації, впевненості у своїх можливостях шляхом використання методик мнемотехніки і технологій ефективного спілкування, спрямованих на допомогу молодшим школярам у збереженні психологічного здоров'я, підвищенні власного соціального статусу, подолання неуспішності в навчанні і емоційних порушень, оволодіння навичками безконфліктної поведінки, стимулювання до самопізнання, саморозкриття.

6. Розроблено методичні рекомендації для практичних психологів та вчителів загальноосвітніх шкіл, спрямовані на вдосконалення роботи щодо профілактики та корекції шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи, розвитку соціально-комунікативної, емоційно-вольової та когнітивної сфер учнів.

Проведене наукове дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми профілактики та корекції шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи. Перспективи її подальшого вивчення пов'язані з поглибленим дослідженням гендерних та вікових відмінностей у проявах шкільної дезадаптації; розробці та впровадженні інноваційних технологій в процес діяльності практичного психолога щодо дезадаптованих учнів, що й буде предметом нашого подальшого наукового пошуку.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Бура Л. В. Условия успешной адаптации учащихся при переходе из начального в среднее звено общеобразовательной школы / Бура Л. В. // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2007. – Вип.15. – Ч.2. – С. 163 - 166.

2. Бура Л. В. Система работы по профилактике школьной дезадаптации учащихся младших классов в процессе перехода в основную школу / Бура Л. В. // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – Зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2008. – Вип. 19. – Ч. 1. – С. 137-139.

3. Бура Л. В. Психологическое сопровождение реализации государственной целевой социальной программы «Школа будущего» в ЭУВК «Школа будущего» г. Ялты / Бура Л. В. // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей : Ялта : РВВ КГУ, 2009. – Вип. 22. – Ч. 2. – С. 79-81.

4. Бура Л. В. Профилактика психической дезадаптации учителей в инновационных условиях деятельности / Бура Л. В. // Гуманітарні науки. – 2010. – №1 (19). – С. 170-174.

5. Бура Л. В. Изучение психолого-педагогических условий и факторов, влияющих на возникновение симптомов школьной дезадаптации у младших школьников в процессе перехода в основную школу / Бура Л. В. // Науковий вісник Миколаївського Державного університету ім. Сухомлинського. Збірник наукових праць. Серія: психологічні науки. За ред. С. Д. Максименко, Н. О. Євдокимової. – Миколаїв : МНУ ім. Сухомлинського. – 2012. – Т. 2. – Вип. 9. – С. 23-27.

6. Бура Л. В. Чинники, що впливають на успішність адаптації учнів до навчання в основної школі / Бура Л. В. // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету

імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 15. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – С. 48-56.

7. Бура Л. В. О работе психологической службы ЭУВК «Школа будущего» в условиях эксперимента / Бура Л. В. // Педагогическая жизнь Крыма. – 2008. – № 5-6 (60-61). – С. 56-58.

8. Бура Л. В. Психологическое сопровождение адаптации учителей к инновационным условиям деятельности / Бура Л. В. // Розвиток міжнародного співробітництва в галузі освіти у контексті Болонського процесу: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ялта (4-6 березня 2010 року). – Ялта: РВНЗ КГУ, 2010. – Ч. 3. – С. 237-239.

9. Бура Л. В. Психогенные формы школьной дезадаптации / Бура Л. В. // Инновационные технологии в образовании : материалы VIII Международной научно-практической конференции «Инновационные технологии в образовании», (15-17 сентября 2011 г., г. Ялта) : сб. ст. – Ялта : РИО КГУ, 2011. – Т. 2. – С. 27-28.

10. Бура Л. В. Спадкосмність як запорука успішної адаптації учнів до навчання в основній школі / Бура Л. В. // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. Л. П. Мельник, В. І. Спивака. – Вип. XVI. Серія: соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2011. – С. 178-182.

11. Бура Л. В. Роль преемственности в профилактике школьной дезадаптации учащихся при переходе в основную школу / Бура Л. В. // Тенденції розвитку вищої освіти в Україні : європейський вектор : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ялта (10-12 березня 2011 р.). – Ялта : РВНЗ КГУ, 2011. – Ч. 3. – С. 25-27.

12. Бура Л. В. Безотметочное обучение – путь к успеху! / Бура Л. В. // Дорога в будущее. – Ялта : «Филантроп», 2011. – С. 93-97.

13. Бура Л. В. Показатели школьной тревожности учащихся при переходе в основную школу / Бура Л. В. // Тенденції розвитку вищої освіти в Україні : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ялта (15-16 березня 2012 року). – Ялта : РВНЗ КГУ, 2012. – Ч. 3. – С. 16-19.

14. Бура Л. В. Структура курса профилактики и коррекции школьной дезадаптации учащихся младших классов в процессе перехода в основную школу / Бура Л. В. // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень : зб. наук. пр. – Вип. 2 / редкол. : Р. С. Гуревич (голова) [та ін.]; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. – С. 146-149.

15. Бура Л. В. Использование групповых форм работы для психопрофилактики школьной дезадаптации / Бура Л. В. // Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України: якість освіти – основа

конкурентоспроможності майбутнього фахівця: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ялта (27-29 вересня 2012 року). – Ялта : РВНЗ КГУ, 2012. – Ч. 2. – С. 41-43.

16. Бура Л. В. Характеристика внутренних и внешних факторов, влияющих на процесс адаптации учащихся в условиях новой социальной ситуации развития / Бура Л. В. // Инновационные технологии в образовании: Материалы VIII Международной научно-практической конференции «Инновационные технологии в образовании», 27-29 сентября 2012 г., г. Ялта. Сборник статей. – Ялта : РВНЗ КГУ, 2012. – С. 104-105.

17. Бура Л. В. Инновационная модель поддержки процесса развития личности ребенка в ЭУВК «Школа будущего» (г. Ялта) / Бура Л. В. // Інноваційні технології навчання обдарованої молоді : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 6-7 грудня 2012 року, м. Київ. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2012. – С. 24-28.

АНОТАЦІЇ

Бура Л. В. Профілактика та корекція шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2013.

У дисертації, присвяченій профілактиці і корекції шкільної дезадаптації молодших школярів у процесі переходу до основної школи, здійснено теоретичний аналіз наукових підходів дослідження проблеми профілактики та корекції шкільної дезадаптації.

Експериментально досліджено особливості прояву шкільної дезадаптації учнів в умовах нової соціальної ситуації, визначено компоненти (соціально-комунікативний, емоційно-вольовий, когнітивний та психофізіологічний), критерії, показники і рівні (низький, недостатній, середній, початковий, перехідний, задовільний, перспективний стабільний, продуктивний та досконалий) зазначеного феномену та виявлено зовнішні (соціальний статус у класному колективі та в сім'ї, нова соціальна ситуація розвитку, збільшення навчального навантаження, стресові психогенні ситуації) та внутрішні (рівень розвитку комунікативних навичок, рівень шкільної тривожності, рівень розвитку пізнавальної сфери, соматичний статус) чинники шкільної дезадаптації.

Розроблено психологічну модель профілактики та корекції шкільної дезадаптації учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи, доведена доцільність та ефективність впровадження програм профілактики та корекції шкільної дезадаптації в зазначений період. Розроблено методичні

рекомендації практичним психологам і вчителям з попередження та зниження показників шкільної дезадаптації.

Ключові слова: профілактика, корекція, шкільна дезадаптація, учні молодших класів.

Бура Л. В. Профилактика и коррекция школьной дезадаптации учащихся младших классов в процессе перехода в основную школу. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2013.

В диссертации, посвященной профилактике и коррекции школьной дезадаптации учащихся младших классов в процессе перехода в основную школу, осуществлен теоретический анализ научных подходов исследования проблемы профилактики и коррекции школьной дезадаптации, определена сущность понятия «школьная дезадаптация» как совокупность признаков, свидетельствующих о несоответствии социально-коммуникативной, эмоционально-волевой, когнитивной и психофизиологической сфер ребенка требованиям школьного обучения, овладение которым становится сложным, или, в крайних случаях, невозможным под влиянием ряда внешних и внутренних факторов.

Экспериментально исследованы особенности проявления школьной дезадаптации учащихся в условиях новой социальной ситуации, определены компоненты (социально-коммуникативный, эмоционально-волевой, когнитивный и психофизиологический), критерии, показатели и уровни (низкий, недостаточный, средний, начальный, переходный, удовлетворительный, перспективный, стабильный, продуктивный, совершенный) указанного феномена, выявлены внешние (социальный статус в классном коллективе и в семье, новая социальная ситуация развития, увеличение учебной нагрузки, стрессовые психогенные ситуации) и внутренние (уровень развития коммуникативных навыков, уровень школьной тревожности, уровень развития познавательной сферы, соматический статус) факторы, обуславливающие возникновение школьной дезадаптации. Определена связь внутренних и внешних факторов в детерминации процесса школьной дезадаптации учащихся младших классов в процессе перехода в основную школу, ведущими факторами являются: низкий уровень развития коммуникативных навыков, низкий социальный статус в классном коллективе, высокий уровень школьной тревожности, низкий уровень развития познавательной сферы.

Разработана психологическая модель профилактики и коррекции школьной дезадаптации учащихся младших классов в процессе перехода в основную школу, на основе которой разработаны профилактическая и коррекционная программы,

включающие в себя индивидуальную и групповую работу с учащимися, коррекционно-развивающую работу с родителями, консультативно-просветительскую работу с учителями. Доказана целесообразность и эффективность внедрения программ профилактики и коррекции школьной дезадаптации учащихся младших классов в процессе перехода в основную школу с целью предупреждения и снижения показателей дезадаптации: у детей улучшились показатели познавательной сферы, повысился социальный статус в классном коллективе, снизился уровень школьной тревожности. Разработаны методические рекомендации практическим психологам и учителям по предупреждению и снижению показателей школьной дезадаптации учащихся в указанный период.

Ключевые слова: профилактика, коррекция, школьная дезадаптация, учащиеся младших классов.

Bura L. Prevention and correction of primary school students' exclusion in the transition to primary school. – Manuscript.

Dissertation for the degree of psychological sciences, specialty 19.00.07 Educational and Developmental Psychology. Crimean Humanitarian University. Yalta, 2013.

The thesis is devoted to the prevention and correction of school maladjustment younger pupils in the transition to elementary school, the theoretical analysis of scientific approaches research problems of prevention and correction of school maiadjustment.

Experimentally studied the peculiarities of school exclusion of students in the new social situation is defined components (social, communicative, emotional, volitional, cognitive and psychophysiological), criteria, indicators and levels (low, insufficient, middle, initial, transition, satisfactory long-term stable productive and perfect) this phenomenon and found external (social status in the classroom staff and family new social situation of development, increased workload, stress psychogenic situation) and internal (level of communication skills, the level of school anxiety, level of cognitive sphere , somatic status) factors of school exclusion.

During the experimental work psychological model of prevention and correction of primary school students' school maladjustment in the transition to elementary school is developed, the feasibility and effectiveness of implementation of prevention and correction of school maladjustment during this period is proved. Methodical recommendations for practical psychologists and teachers to prevent and reduce school exclusion are worked out.

Keywords: prevention, correction, school exclusion, pupils of primary school.

НБ НПУ

100127304

Підписано до друку 01.03.2013 р. Формат 84х108/32
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 15.

РВВ РВНЗ „Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта)
98635, Україна, Автономна Республіка Крим, м. Ялта,
вул. Севастопольська, 2.